AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

KORPORATİV İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ONUN ÖZBƏKİSTAN NEFTQAZ SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

İxtisas: 5304.01 - İqtisadi fəaliyyət növləri

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: Karimov Muhamməd Kahramon oğlu

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın
AVTOREFERATI

Baki - 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin “Neftqazelmitədqiqatlayihə” İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Qanimat Asad oğlu Safarov

Rəsmi opponentlər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Zakir Məcid oğlu Nəcəfov

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Ələsgər Mehdi oglu Əliyev

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dos.
Ramil Hacırza oğlu Quliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: ________________ imza
əməkdar elm xadimi,
iqtisad elmləri doktoru, professor
Yadulla Həmdulla oğlu Həsənli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: ________________ imza
iqtisad elmləri namizədi
Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov

Elmi seminarın sədri: ________________ imza
iqtisad elmləri doktoru, professor
Heydər Sərdar oğlu Həsənov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Özbəkistan Respublikasında bazar münasibətlərinin inkişafı dövrü müəssisələr qarşısında bir sıra problemlər qoydu ki, bunlardan da ən başlıcası təsərrüfatçılığın təşkilati-hüquqi formalarının inkişafı, müəssisələrin idarəetmə sistemində islahatların aparılması və, mənfəətin maksimizasiyası və kapitalın çoxaldılması məqsədlərinə, habelə sosial problemlərin həllinə ən yaxşı şəkildə cavab verən bu cür təşkilati modellərin tətbiqidir. Təsərrüfat subyektlərinin yeni inteqrasiya formaları və korporativ strukturların formalaşması maliyyə-iqtisadiyyat idarəetmə mexanizminin roluna yeni nəzər salmağa, onun fəaliyyətinin yeni prioritetlərini müəyyən etməyə imkan verdi. Ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyi daha çox iqtisadi həyatın təşkilati əsasını təşkil edən korporasiyaların davamlı inkişafı problemlərinin xarici iqtisadi və investisiya prosesləri ilə həllindən asılıdır”.

Hazırda korporativ idarəetmənin yaxşılaşdırılma problemi həm dövlət qanunvericilik, həm də icra hakimiyyəti orqanlarının, ictimai təşkilatların, həm də sahibkarlıq subyektlərinin böyük marağına səbəb olur. Bu onunla əlaqəlidir ki, Özbəkistanda korporativ sektorun sonrakı inkişafı, əsas sənaye sahələrinin yenidən təşkili ilə bağlı hələ də davam edən prosesləri nəzərə alaraq, həm xarici, həm də daxili investisiyaların cəlb edilməsini tələb edir.

Son tədqiqatların göstərdiyi kimi, investorların böyük əksəriyyəti şirkətin idarəetmə orqanlarının işləmə təcrübəsini onların fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərindən daha vacib əhəmiyyət kəsb edən amil hesab edir.

Özbəkistan Respublikasının Prezidenti Ş.M. Mirziyoyev 2019-cu il dekabrın 11-də dövlətin iştirakı ilə müəssisə islahatlarının səmərəliliyi və bu istiqamətdə prioritet vəzifələrə həsr olunmuş müşavirə keçirdi.

2017-2021-ci illərdə Özbəkistan Respublikasının beş prioritet inkişafı sahəsi üzrə Fəaliyyət Strategiyasında dövlətin iqtisadiyyatda iştirakının mərhələli şəkildə ixtisar edilməsi üzrə vəzifələr müəyyən edilmişdir. Ona uyğun olaraq, prezident 2019-cu il yanvarın 14-də “Dövlət aktivlərinin idarə olunması, antiinhisar tənzimlənməsi və kapital bazarı sisteminin köklü təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” UP-5630 nömrəli Fərman imzalayıb.

Bazar münasibətlərinin inkişafını iqtisadi siyasətin əsası kimi dərk edərək, vətəndaşların və bütövlükdə cəmiyyətin rifahının yaxşılaşdırılmasında, iş yerlərinin yaradılmasında, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində, digər sosial-iqtisadi vəzifələrin həyata keçirilməsində səhmdar cəmiyyətlərinin xüsusi rolunu anlamaq lazımdır. Korporativ idarəetmənin yaxşılaşdırılması şirkətlər tərəfindən şəxsi və borc kapitalından səmərəli istifadə edilməsinə. Nəticə investorların korporativ qiymətli kağızlara etibarının bərpası, Özbəkistan iqtisadiyyatına uzunmüddətli kapitalın cəlb edilməsi, eləcə də ayrı-ayrı şirkətlərin kapitallaşmasının yüksəlməsi olmalıdır.

Bununla əlaqədar olaraq hazırda Özbəkistanda yerli korporativ idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun ölkənin neft-qaz sənayesinin inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi məsələsi xüsusi aktuallıq və prioritet qazanır ki, bu da dissertasiya tədqiqatının mövzusunun seçilməsini müəyyən etmişdir.

İqtisadi ədəbiyyatın kifayət qədər geniş dairəsi korporativ idarəetmə problemlərinə həsr edilmişdir. Müasir inkişaf mərhələsində korporativ idarəetmənin nəzəri və praktiki məsələlərinin müxtəlif aspektləri, Ansoff İ., Auşev M., Batayeva B.S., Braslavskaya M., Breyli R., Qololobov D.V., Qraçeva M., Qubin Y., Dolinskaya V.V., Kojevina O.V., Mayers S., Sonin A., Staryuk P.Y., Tepman L.N., Xolt K., Ştopov B., Bebchuk L., Becht M., Monks R., Tricker R. və s. kimi xarici alimlərin əsərlərində dərindən öz əksini tapmışdır.

Aşağıdakı tədqiqatçıların işlərində korporativ idarəetmə sahəsində yerli iqtisadiyyat elminə xüsusi töhfə verilmişdir: Aşirov Z.A., Beqmatova D.B., Berkinov B.B., Butikov İ.L., Zaynutdinov Ş.N., Zoxidov A.A., İvonina İ.E., Karlibayeva R.X., Kiliçeva F.B., Rasulov N.M., Xamidulin M.B. və s.

Neft sənayesində korporativ idarəetmə məsələləri, onun nəzəri və praktiki aspektləri Azərbaycan iqtisadçı alimlərin əsərlərində öz əksini tapmışdır: akademik Abbasov Q.A., Əliyev T.N., Atakişiyeva M.C., Qasımova S.M., Hacızadə E.M., Səfərova Q.A. və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, təqdim olunan tədqiqatların hər biri, şübhəsiz ki, bu problemin son dərəcə vacib tərəflərini ortaya qoyur, lakin onun yeni şəraitdə inkişafının bəzi aspektləri yetərsiz görünür. Odur ki, regional spesifikanı nəzərə almaqla, müasir realiyaları,

iqtisadiyyatın və idarəetmənin inkişaf tələbatları və tendensiyalarını nəzərə almaqla korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi problemini öyrənmək zərurəti yaranır.

Qeyd edilən hallar, eləcə də həll edilməmiş problemlər çeşidi seçilmiş tədqiqat mövzusunun aktuallığını təsdiq edir və onun əsas məqsəd və vəzifələrini formalaşdırmağa imkan verir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. "Özbəkneftqaz" SC-nin korporativ idarəetmə sistemi tədqiqatın obyektini təşkil edir. Tədqiqatın predmeti isə korporasiyanın iştirakçıları, xüsusən də əsas subyektlər (səhmdarlar, menecment və direktorlar şurası) arasında mülkiyyətə sahiblik və idarəetmə ilə bağlı korporativ idarəetmə prinsiplərinin formalaşması və həyata keçirilməsi prosesində yaranan idarəetmə münasibətləridir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsədi korporativ idarəetmənin elmi-nəzəri əsaslarını öyrənmək və Özbəkistanın neft-qaz sənayesində korporativ idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı elmi təkliflərin və praktiki tövsiyələrin işlənib hazırlanmasından ibarətdir.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi aşağıdakı vəzifələrin həllinin zəruriliyini şərtləndirdi:

• "korporativ idarəetmə" kateqoriyasının məzmun problemi ilə bağlı aparıcı yerli və xarici alimlərin fikirlərinin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi;

• "korporativ idarəetmə" anlayışının, onun mexanizmlər kompleksinin dəqiqləşdirilməsi, korporativ idarəetmənin əsas prinsiplərinin ayrılması və müəssisənin idarəetmə sistemində onun yerinin müəyyənləşdirilməsi;

• beynəlxalq və Özbəkistan praktikasında istifadə olunan korporativ idarəetmə modellərinin ümumi xarakteristikaları və xüsusiyyətlərinin ayrılması;

• korporativ idarəetmə ilə investisiya cəlbediciliyi arasında qarşılıqlı əlaqənin qurulması, şirkətdə investorlarla əlaqələr mərkəzinə ehtiyacın əsaslandırılması;

• nisbətən obyektiv meyarların formalaşdırılması və korporativ idarəetmənin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün inteqral indeksin qurulması;

• neft-qaz sahəsində tətbiq olunan korporativ idarəetmə modellərinin təhlilinin aparılması və idarəetmə sisteminin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi;

• təhlil nəticəsində aşkar edilmiş çatışmazlıqlar əsasında müəssisələrin fəaliyyətinin keyfiyyətcə yaxşılaşdırılması üçün korporativ idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi proqramının işlənib hazırlanması.

Tədqiqat metodlarını yerli və xarici alimlərin korporativ idarəetmə sahəsində fundamental və tətbiqi tədqiqatları təşkil etmişdir. Əsərdə təhlil və sintezin ümumi elmi metodlarından, nəzəri ümumiləşdirmədən, müqayisəli təhlildən, iqtisadi-statistik metoddan, eləcə də sistemli kompleks yanaşmadan istifadə olunur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Korporativ idarəetmə şirkətdə səmərəli investisiya prosesini təmin etmək və onun dəyərini artırmaq məqsədilə korporativ münasibətlərin əsas subyektləri arasında yaranmış agentlik konfliktlərini optimallaşdırmağa imkan verən daxili və xarici mexanizmlərin qarşılıqlı təsir prosesi kimi nəzərdən keçirilir. Korporativ idarəetmə mexanizmləri kompleksinə korporativ strategiya, korporativ mədəniyyət, korporativ identiklik, maliyyə və informasiya açıqlığı, səhmdarların, digər korporativ qiymətli kağız sahiblərinin və kreditorların hüquqlarının müdafiəsi sisteminin mövcudluğu daxildir.

2. Korporativ idarəetmənin müasir metodlarından istifadəyə dair bir çox yerli və xarici iqtisadçı alimlərin əsərləri və bu sahədə Özbəkistan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi öyrənilmiş və korporativ idarəetmənin formalaşmasına təsir edən əsas amillər vurğulanmışdır:

- səhmdarlar tərəfindən dolayı nəzarət metodlarından istifadə etməyə imkan verməyən zəif maliyyə bazarları;
- investisiya fondlarının və digər institusional investorların müəssisələrin səhmdar kapitalında zəif iştirakı;
- səhmdarların hüquqlarına riayəti təmin etməyən hüquqi infrastrukturun zəifliyi;
- makroiqtisadi vəziyyətin qeyri-sabitliyi və potensial səhmdarlar və investorlar üçün böyük risklərin olması.

3. Özbəkistanın neft-qaz sənayesinin təşkilati strukturu təhlil

edilmiş və respublikada fəaliyyət göstərən birgə müəssisələrin və aparıcı xarici neft-qaz şirkətlərinin idarəetmə sistemi ilə müqayisə edilmişdir. Özbəkistanda korporativ idarəetmə sistemi - kapitalın yüksək təmərküz dərəcəsi ilə xarakterizə olunur ki, bu da, bir tərəfdən, maliyyə bazarlarının inkişaf etməməsinin nəticəsidir, digər tərəfdən - kapitalın təmərküzü səhmdarların insayder nəzarətinə qarşı əsas əks-təsir üsulu kimi görünür. Milli iqtisadiyyat çərçivəsində korporativ idarəetmənin müəyyən modelinin inkişafı üç komponentdən asılıdır: səhmdarların hüquqlarının müdafiə mexanizmi; direktorlar şurasının funksiyaları və vəzifələri; informasiyanın açıqlanma səviyyəsi.

4. Korporativ idarəetmə islahatının əsas məqsədi - investisiya iqliminin yaxşılaşdırılması, xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün şəraitin yaradılmasıdır ki, bu da öz növbəsində iqtisadi münasibətlər subyektlərinin maraqlarının tam nəzərə alınması və məmnuniyyəti ilə təmin edilməlidir. Xarici investorların ölkə biznesinə bu və ya digər formada cəlb olunmaqda marağını müəyyən edən əsas meyarlar siyasi sabitlik, iqtisadiyyatın miqyası, işçi qüvvəsinin xüsusiyyətləri, infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, mədəniyyət və investorlara münasibətdir.

5. İdarəetmə xərclərinə münasibətdə neft-qaz sahəsinin fəaliyyət göstəriciləri öyrənilmiş və "Özbəkneftqaz" SC-nin sahə və müəssisələrinin inkişafının əsas perspektivləri müəyyən edilmişdir. Əldə edilmiş araşdırma nəticələrinə görə, neft-qaz sahəsi müəssisələrinin idarəetmə sisteminin və fəaliyyət səmərəliliyinin təhlili əsasında korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlanmışdır.

6. İnvestorlarla əlaqələr mərkəzinin yaradılmasının məqsədəuyğunluğu investisiya qərarlarının qəbulu üçün əsas olan şirkət haqqında məlumatın olması zərurətindən irəli gəlir. Xüsusilə, bu, qeyri-maddi biznes amilləri haqqında məlumatdır. Şirkət haqqında kifayət qədər məlumat olmadıqda, investorlar daha pessimist proqnozlara etibar etməyə meyilli olurlar. Bu cür vəziyyət onların şirkətin qiymətli kağızlarını daha riskli kimi qəbul etmələrinə gətirib çıxarır və nəticədə şirkətin səhmləri və ya istiqrazları dəyərsiz qala bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- təşkilati strukturun, daxili nəzarət və uçotun, dividendlərin

ödənilməsi və səhmin bazar gəlirliliyinin səmərəliliyini qiymətləndirən indikatorlar məcmusundan ibarət korporativ idarəetmənin səmərəliliyini qiymətləndirilməsi üçün inteqral indeks təklif edilmişdir;

- korporativ məsləhətçinin iştirakı və müşahidə şurası üzvlərinin fidusiar öhdəliklərə əməl etməsi modelindən istifadəyə əsaslanan effektiv korporativ idarəetmə sisteminin formalaşdırılmasına metodiki yanaşmalar işlənib hazırlanmışdır;
- Özbəkistan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərar layihəsinə daxil edilməsi üçün səhmdar cəmiyyətlərinin və onların icraedici orqanının əsas səmərəlilik göstəricilərinin qiymətləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş təkliflər hazırlanmışdır;
- Özbəkistanın neft-qaz sahəsi müəssisələrinin korporativ idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsini, sənayenin inkişafı üçün prioritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsini, daxili korporativ qaydaların təkmilləşdirilməsini, autsorsinqdən istifadə etməklə xərclərin optimallaşdırılmasını, müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutan elmi təkliflər işlənib hazırlanmış və əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiya işində qeyd olunan korporativ idarəetmə sisteminin qurulmasına dair nəzəri-metodoloji yanaşmalar korporativ idarəetmə elminin nəzəri əsaslarının inkişafına xidmət edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, hazırlanmış təklif və tövsiyələr Özbəkistan Respublikasının korporativ idarəetmənin normativ-hüquqi bazasını inkişaf etdirmək, habelə ölkənin neft-qaz sənayesi müəssisələrinin korporativ idarəetmə sistemini təkmilləşdirmək üçün istifadə edilə bilər.

Həmçinin dissertasiya tədqiqat materiallarından ali təhsil müəssisələrində "Korporativ idarəetmə", "Menecment", "Təşkilat nəzəriyyəsi", "İdarəçilik üzrə məsləhətvermə" kurslarının oxunması zamanı istifadə oluna bilər.

Aprobasiya və tətbiq. Tədqiqatın nəticələri tətbiq edilmişdir: Özbəkistan Respublikası Bank-Maliyyə Akademiyasında (Tətbiq aktı 26.02.2020 il); "İQİRNİQM" SC-də (Tətbiq aktı 25.02.2020 il); "O'ZLITINEFTGAZ" SC-də (Tətbiq haqqında arayış 24.02.2020 il).

Dissertasiya tədqiqatının əsas nəticələri вошли в научно-технические работы: “Uzneftqazdobıça” SŞ-nin sənaye, servis və nəqliyyat müəssisələrinin nümunəsində Özbəkistanın neft-qaz sahəsinin əmək potensialından istifadə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi”, 2015 il; “Korporativ idarəetmənin vəziyyəti və onun təkmilləşdirilməsi tədbirləri”, 2015 il; “Əmək potensialından istifadənin idarə edilmə səmərəliliyinin artırılmasına dair təkliflər”, 2015 il; “Neft-qaz hasilatı müəssisələrində maliyyə alətlərindən istifadənin təkmilləşdirilməsi yolu ilə enerji səmərəliliyinin artırılması üzrə tədbirlərin hazırlanması”, 2016 il; “Neft-qaz sahəsində maliyyə alətlərindən istifadənin təhlili və debitor və kreditor borclarının, habelə vergi yükünün azaldılması üzrə təkliflərin hazırlanması”, 2017 il; “Uzneftqazdobyça” SC-nin və tabeliyində olan müəssisələrin 2016-cı il üzrə fəaliyyətini yekunlaşdırmaq və onların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər”, 2017 il; “Elmi-texniki nailiyyətlərin iqtisadi səmərəliliyinin iqtisadi təhlili və qiymətləndirilməsi”, 2018 il.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu ümumi həcmi 9,6 p.s. olan 18 çap olunmuş işdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin “Neftqazelmitədqiqatlayihə” İnstitutu.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya girişdən, üç fəsil, nəticə, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı, 8 əlavə, qısaltmalar siyahısı, şərti işarələr, 5 qrafik, 17 şəkil və 19 cədvəldən ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 142 səhifə kompüter mətni və 154935 simvol, o cümlədən giriş – 13965 simvol, I fəsil - 21800 işarə, II fəsil – 52538 işarə, III fəsil – 59634 işarə, nəticə - 7852 simvol təşkil edir.

DİSSERTASİYANIN QISA MƏZMUNU

Girişdə tədqiq olunan problemin aktuallığını və işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, müdafiəyə çıxarılan əsas hədəf müddəalar müəyyənləşdirilir, aparılmış tədqiqatın elmi yeniliyini, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti formalaşdırılır, aprobasiya və tədqiqat nəticələrinin tətbiq edilməsi haqqında məlumat verilir.

“Korporativ idarəetmə sisteminin qurulmasına nəzəri və

metodoloji yanaşmalar” adlanan birinci fəsildə korporativ idarəetmə anlayışı, mahiyyəti, prinsipləri və onların tətbiq mexanizmləri araşdırılmış, Özbəkistanın milli korporativ idarəetmə sistemi tədqiq edilmiş, korporativ idarəetmənin xarici modelləri və onların ən yaxşı təcrübələrinin Özbəkistan Respublikasında tətbiq edilmə imkanları öyrənilmişdir.

Korporativ idarəetmənin çoxillik tarixinə baxmayaraq, iqtisadi nəzəriyyədə bu anlayışın ümumi qəbul edilmiş tərifi yoxdur. Bu günə qədər təklif olunan təriflər əsasən ölkədən və hüquqi vəziyyətdən, tərifi verən qurumun funksional vəzifələrindən və ya müəllifin elmi baxışından asılıdır.

Özbəkistan qanunvericiliyində korporasiyanın tərifi yoxdur. Ancaq xarici təriflərdə korporasiyalar yerli təsərrüfat yoldaşlıqlarına və cəmiyyətlərə uyğun gəlir. Özbəkistan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 58-ci maddəsi müəyyən edir: “Təsərrüfat yoldaşlıqları və cəmiyyətləri nizamnamə fondu (nizamnamə kapitalı) ilə paylara (əmanətlərə) və ya təsisçilərin (iştirakçıların) paylarına bölünmüş kommersiya təşkilatlarıdır. Təsisçilərin (iştirakçıların) əmanətləri və ya onların payları əldə etmələri hesabına yaradılmış”.

S.A. Masyutinin tərifinə görə, “Korporativ idarəetmə təsəerrüfat sistem çərçivəsində, korporativ strategiyanın, bütün səviyyələrdə menecerlərin korporativ iş üslubunun, korporativ mədəniyyətin, maliyyə və informasiya açıqlığının" “Korporativ idarəetmə anlayışı”, müəllif S.P. Kukura öz monoqrafiyasında yazır, elmi və praktiki biliklər sahəsini və idarəetmə tipini - korporasiyalar şəklində iri müəssisələrin fəaliyyətinin struktur təşkili və tənzimlənməsi problemlərinin həlli ilə bağlı praktik fəaliyyət sahəsini əhatə edir”.

Özbək tədqiqatçı-alimləri də həmçinin öz əsərlərində “korporativ idarəetmə” anlayışının tərifi ilə bağlı öz mülahizələrini təqdim edirlər. Məsələn, alim M.Xamidulin hesab edir ki, “Korporativ idarəetmə - korporasiya sahiblərinin korporasiyanın kapitalının formalaşdırılmasına, mənfəət əldə etmək və korporativ münasibətlərin bütün iştirakçıları arasında gəlirin ədalətli bölüşdürülməsi məqsədi ilə”.

Məsələn, müəllif Z.Aşurov bildirir ki, korporativ idarəetmə eklektik anlayışdır, yəni bu anlayışın əsasında müxtəlif, çox vaxt əks və daxili əlaqəsi olmayan baxışlar, ideyalar, prinsiplər, baxış nöqtələri

dayanır. Belə nəticə tədqiqatın müəllifinə “korporativ idarəetmə” anlayışının iqtisadi, maliyyə, hüquqi, siyasi, sosioloji və psixoloji baxımdan tərifini verməyə imkan verdi (şək. 1.).

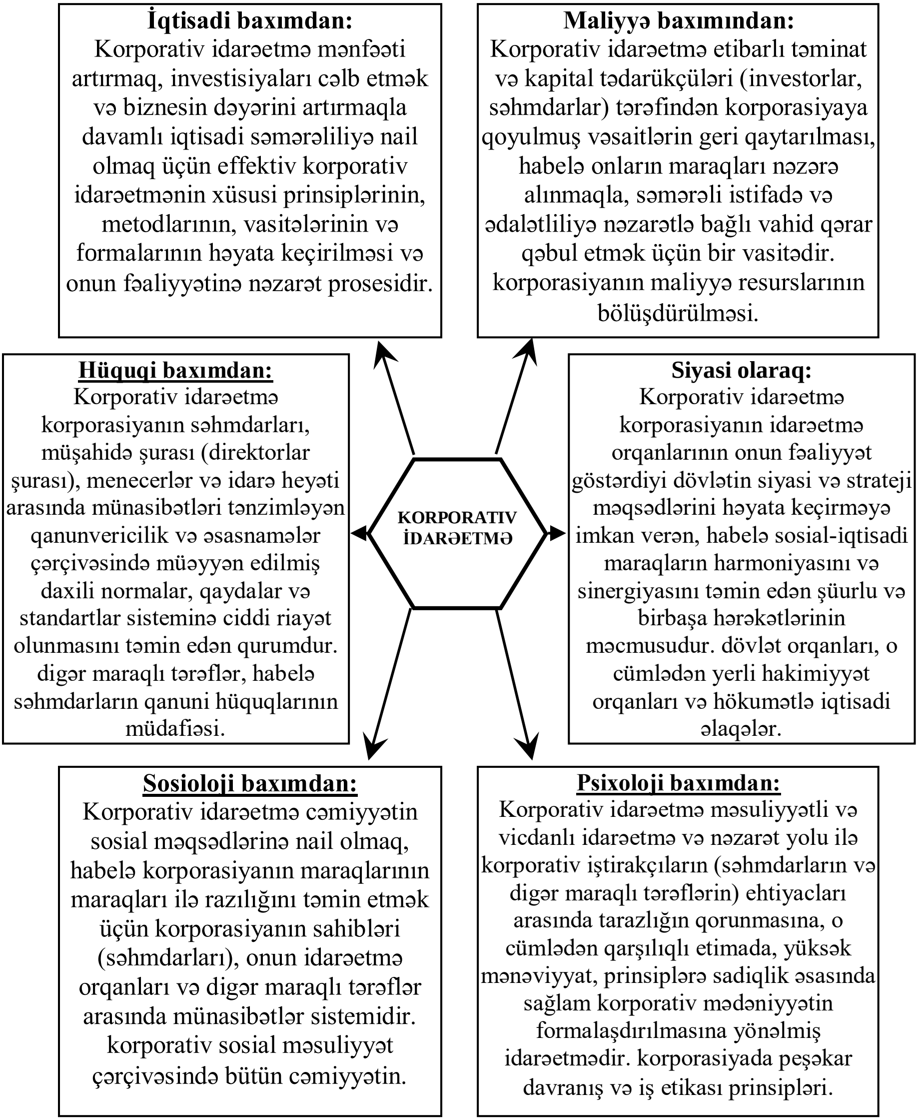

Şək. 1. Müxtəlif baxış nöqtələri əsasında korporativ idarəetmənin tərifləri

Fərqlərə baxmayaraq, təriflərin əksəriyyətində bəzi ümumi elementləri müəyyən etdik:

- bu müəyyən struktur və proseslərlə xarakterizə edilən münasibətlər sistemidir;
- bu münasibətlərin iştirakçılarının müxtəlif maraqları ola bilər;
- bütün tərəflər şirkətin idarə edilməsində və nəzarətin həyata keçirilməsində iştirak edir.

Dissertasiyada qeyd olunur ki, korporativ idarəetmənin Özbəkistan modeli formalaşma mərhələsindədir. Özbəkistanda korporativ idarəetmə sisteminin əsas istiqamətləri aşağıdakı qanunlarla müəyyən edilir: "Səhmdar cəmiyyətləri və səhmdarların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" (yeni redaksiyada 06.05.2014 ildə təsdiq edilmişdir); "Qiymətli kağızlar bazarı haqqında" Qanun (yeni redaksiya, 2015); "Rəqabıt haqqında" Qanun (2012); "Auditor fəaliyyəti haqqında" Qanun (yeni redaksiya, 2000); "Mühasibat uçotu haqqında" Qanun (yeni redaksiya, 2016).

Özbəkistan Respublikası Prezidentinin "Səhmdar cəmiyyətlərdə müasir korporativ idarəetmə üsullarının tətbiqi tədbirləri haqqında" 24.04.2015-cil tarixli №УП-4720 saylı Fərmanına əsasən, Özbəkistanda korporativ idarəetmə sisteminin gələcək inkişafı üçün aşağıdakı əsas istiqamətlər müəyyən edilmişdir:

- beynəlxalq təcrübənin dərindən təhlili və bu əsasda müasir korporativ idarəetmə metodlarının tətbiqi;
- xarici kapitalın iştirakı ilə səhmdar cəmiyyətlərinin prioritet yaradılması;
- səhmdar cəmiyyətlərinin idarəetmə strukturunun köklü şəkildə yenidən təşkili;
- səhmdarların, o cümlədən minoritar səhmdarların (səhmlərin cüzi payına malik olan) səhmdar cəmiyyətinin strateji idarə edilməsində rolunun artırılması;
- idarəetmə heyətinin hazırlanması və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması.

Müstəqillik illərində hüquqi, tənzimləyici və institusional tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində Özbəkistan özünün korporativ idarəetmə sistemini formalaşdırmışdır. Korporativ idarəetmə sistemləri ölkədən ölkəyə dəyişir. Direktorlar şurası və icra

orqanları arasında funksiyaların bölüşdürülməsi, səhmdar kapitalının strukturu fərqlənir, digər maraqlı tərəflərin (steykholderlərin) şirkətin həyatında rolu və iştirakı fərqlənir.

Sözsüz ki, fond bazarının mədəni və iqtisadi quruluşu və inkişafı, korporativ idarəetmə sisteminin ənənəvi olaraq necə formalaşmasına təsir göstərir.

Iqtisadi ədəbiyyatda korporativ idarəetmə anlayışının vahid tərifi yoxdur, çünki korporativ idarəetmənin bir neçə modeli mövcuddur.

Təcrübə göstərir ki, korporativ idarəetmənin lazımi prinsiplərinin tətbiqi və onlara riayət edilməsi şirkət üçün birbaşa iqtisadi effektə malikdir.

Özbəkistan üçün başqa ölkələrdə istifadə olunan modellərin surəti deyil, “unikal” həlli əks etdirən sistem seçmək lazımdır.

Xarici korporativ idarəetmə modellərini nəzərdən keçirib öyrənərək, Özbəkistan Respublikasının korporativ idarəetmə sistemində aşağıdakı qabaqcıl təcrübələri tətbiq etmək olar:

- şirkətlərin xarici maliyyələşdirməsinə çıxış imkanlarını genişləndirmək, bu da öz növbəsində yeni investisiyaların cəlb edilməsinə, daha yüksək iqtisadi artım templərinə və yeni iş yerlərinin yaradılmasına kömək edir;
- investisiyaları daha cəlbedici edərək, kapitalın dəyərini aşağı salmaq və şirkətin dəyərini artırmaq, bu da sonrakı iqtisadi artıma gətirib çıxarır;
- daha yaxşı ehtiyat bölgüsü və menecmentin təkmilləşdirilməsi sayəsində əməliyyat səmərəliliyini artırmaq;
- dağıdıcı iqtisadi və sosial nəticələrə səbəb ola biləcək maliyyə böhranı riskini azaltmaq;
- bütün maraqlı tərəflərlə (steykholderlərlə) münasibətləri yaxşılaşdırmaq və buna müvafiq olaraq əmək münasibətlərini yaxşılaşdırmaq, o cümlədən sosial problemləri, xüsusən də ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri üzərində işləmək üçün şərait yaratmaq.

“Özbəkneftqaz” SC-nin maliyyə və iqtisadi fəaliyyətinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi” adlanan ikinci fəsildə korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətlən-dirilmə metodikaları nəzərdən keçirilir, “Özbəkneftqaz” SC-nin təşkilati strukturu təhlil edilir və respublikada fəaliyyət göstərən birgə

müəssisələrin və xarici neft-qaz şirkətlərinin idarəetmə sistemi ilə müqayisə edilir, habelə idarəetmə xərcləri ilə bağlı fəaliyyət göstəriciləri təhlil edilir.

Korporativ idarəetməni qiymətləndirmə meyarları struktur-təşkilati və iqtisadi meyarlara bölünür. Struktur-təşkilati meyarlara korporativ idarəetmə məcəlləsinin mövcudluğu, onun təşkilati strukturu, daxili nəzarət və uçot sistemi daxildir. İqtisadi meyarlara aşağıdakılar daxildir: dividendlərin ödənilməsinə yönəldilmiş mənfəətin payı, səhmin xalis mənfəətlə təmin edilmə əmsalı, səhmin şəxsi kapitalla təmin edilmə əmsalı, 1 səhm üçün dividend gəlirinin əmsalı və səhmin bazar gəlirliliyinin əmsalı.

Korporativ idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə yanaşmalar üzrə dünya təcrübəsinin təhlilinə əsaslanaraq, daha çox istifadə olunan spesifik göstəricilər və adı çəkilən hər meyarın bunun üçün tətbiq olunan bal xarakteristikası əsasında tərəfimizdən onun səmətəliliyinin qiymətləndirilməsi şkalasını qurulmuşdur.

Korporativ idarəetmənin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün düsturla hesablanmış “yeni texnoloji həllərin istehsalatda tətbiqi sayəsində əldə edilən mənfəətin payı” kimi göstəricidən istifadə edilməsi təklif olunur:

$$П_{дпв} = П_{пв} \; x \; 100 \,/\, П_{оду} \,,$$

burada, $П_{дпв}$ – yeni texnoloji həllərin tətbiqindən əldə edilən mənfəətin payı;

$П_{пв}$ – yeni texnoloji həllərin tətbiqindən mənfəət;

$П_{оду}$ – təsərrüfat subyekti üzrə bütövlükdə mənfəətdən vergilərin ödənilməsindən əvvəlki mənfəət.

Korporativ idarəetmənin effektivliyini qiymətləndirmək məqsədi ilə metodikada aşağıdakı spesifik struktur-təşkilati və iqtisadi göstəricilərdən istifadə edilmişdir: korporativ idarəetmə məcəlləsinin mövcudluğu (K1), təşkilati struktur (K2), daxili nəzarət və uçot sistemi (K3), dividendlərin ödənilməsinə yönəldilmiş mənfəətin payı (K4), səhmin xalis mənfəətlə təmin edilmə əmsalı (K5), səhmin şəxsi kapitalla təmin edilmə əmsalı (K6), 1 səhm üçün dividend gəlirinin əmsalı (K7), səhmin bazar gəlirliliyinin əmsalı (K8).

Ümumiyyətlə, korporativ idarəetmənin fəaliyyət göstəriciləri aşağıdakı tədbirlər sayəsində əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıla

bilər:

- direktorlar şurası üzvlərinin təlimi;
- müstəqil direktorların sayının çoxaldılması;
- direktorlar şurasının əsas komitələrinin formalaşdırılması və audit komitəsinin sədri tərəfindən müstəqil direktorun təsdiq edilməsi;
- mühasibat uçotunun beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına uyğun aparılması;
- əlaqəli tərəflərlə əqdlər haqqında məlumatın açıqlanmasının yaxşılaşdırılması.

"Özbəkneftqaz" SC-nin hesabat məlumatlarına əsasən hesablanmış spesifik meyarlar əsasında tərəfimizdən şirkətin korporativ idarəçiliyinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir (*Bütün təhlillər Özbəkistan Respublikası Mərkəzi Bankının hesabat ili üçün "ABŞ dollarının Özbəkistan sumuna nisbətdə" məzənnəsinə əsasən aparılmışdır: 2015 il – 2422,4 sum; 2016 il – 2809,98 sum; 2017 il – 3231,48 sum; 2018 il – 8120,07 sum; 2019 il – 8339,55 sum; 2020 il – 9507,56 sum).*

"Özbəkneftqaz" SC-nin korporativ idarəetmə sistemini müəyyən qrupa aid etmək üçün yuxarıda göstərilən cədvəllərə uyğun cədvəl tərtib edilmişdir (cəd. 1).

Cədvəl 1

"Özbəkneftqaz" SC-nin korporativ idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Göstəricilər	Nəticə - xarakterik	Qrup
Korporativ İdarəetmə Məcəlləsinin mövcudluğu (K1)	-	1
Müstəqil direktorların İdarə Heyətindəki payı (K2)	50%	3
Daxili nəzarət və uçot sistemi (K3)	Əsasən xarici istehlakçıları qane edir	2
Dividend ödənişlərinə ayrılan mənfəətin payı (K4)	Dividend siyasəti işlənib hazırlanmışdır. Dividendlərin ödənilməsinə ayrılan mənfəətin payı ilin yekunlarına əsasən müəyyən edilir	2
Kapitalın xalis mənfəət nisbəti (K5)	orta hesabla 3 il ərzində 34,2%	4
Öz kapitalı ilə Kapital təhlükəsizlik nisbəti (K6)	orta hesabla 3 il ərzində 172,7%	3

Səhm üzrə dividend gəliri nisbəti (K7)	orta hesabla 3 il ərzində 0,6%	2
Bir səhmin bazar gəlirlilik nisbəti (K8)	100% artım yoxdur	2
Korporativ idarəetmənin səviyyəsi qənaətbəxş kimi qiymətləndirilə bilər. Bu, indiyədək bu məsələnin prioritet hesab edilməməsi və korporativ idarəetmə standartlarının yenicə tətbiq olunmağa başlaması ilə əlaqədar ola bilər. İqtisadi vəziyyət kifayət qədər stabil deyil.		2 və 3cü qruplar arasında

* *Tədqiqat əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.*

Hazırda Özbəkistanda korporativ idarəetmə səviyyəsi hələ də kifayət qədər yüksək deyil və dünya standartlara cavab vermir. Səbəblər və problemlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- səhmdar cəmiyyətləri idarəetmə subyektləri arasında keyfiyyətcə yeni münasibətlərin qurulmasına əsaslanan korporativ idarəetmənin inkişafının müasir tendensiyalarını praktiki olaraq dərk etmədilər;
- səhmdar cəmiyyətləri "sosial funksiya" adlanan halı korporasiyaların mövcudluğunun zəruri elementi kimi dərk edə bilmədilər;
- səhmdar kapitalı ümummilli mütəşəkkil fond bazarında artımın əsas mənbəyinə çevrilməmişdir.

Bütün bu hallar birlikdə neft-qaz sahəsinin özbək, o cümlədən korporativ qiymətli kağızlarına irimiqyaslı investisiyaların həyata keçirilməsinə mane olur və yerli şirkətlərin fəaliyyətinin səmərəliliyini azaldır.

Məlumatlardan göründüyü kimi, mövcud idarəetmə sistemi bu gün özünün qeyri-kafi sənərəliliyini nümayiş etdirir və bunun əlamətləri aşağıdakılardan ibarətdir: korporativ idarəetmənin qanunvericilik normalarının pozulması, funksiyaların təkrarlanması, səmərəsiz maliyyələşdirmə sistemi və sahələrə maliyyə axınlarının hərəkəti, maliyyə müstəqilliyinin olmaması, bir mənfəət mənbəyindən əldə edilən dividendlərin üçqat vergiyə cəlb edilməsi səbəbindən sahəyə vergi yükünün gücləndirilməsi, holdinq şirkətinin mərkəzi aparatının idarəetmə strukturunun aşağı səmərəliliyi, xarici investisiyaların cəlb edilməsi və yeni birgə müəssisələrin yaradılması, hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişləri ilə karbohidrogenlərin emalının dərinləşdirilməsinə və yeni məhsulların istehsalına yönəlmiş iri investisiya layihələrinin sayının artırılması onların diqqətli və daimi dəstəyini tələb edir.

Üçüncü fəsil **"Neft-qaz sənayesində korporativ idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri"** adlanır. Bu fəsildə

“Özbəknefteqaz” SC-nin müəssisələrinin və bütövlükdə sahənin inkişaf perspektivləri işlənib, Özbəkistanın neft-qaz sahəsində korporativ idarəetmənin inkişafı məqsədi ilə dünya təcrübəsindən istifadə imkanları nəzərdən keçirilib, neft-qaz sahəsi müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə korporativ idarəetmə təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

İndi “Özbəkneftqaz” SC-nin müəssisələrinin fəaliyyətinin idarə edilməsi elə qurulub ki, təbii qaz kimi strateji xammalın ixracının artırılması deyil, keyfiyyət və ekoloji tələblər üzrə beynəlxalq standartlara cavab verən yüksək əlavə dəyərə malik yüksək likvidli neft-qaz və kimya məhsullarının emalı və buraxılışı üzrə şəxsi istehsalatın inkişafı mühüm hesab edilməlidir.

Neft-qaz sahəsi müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının yollarından biri onların maliyyə vəziyyətinin köklü surətdə yaxşılaşdırılması, mövcud ehtiyatlardan rasional və səmərəli istifadə edilməsidir.

Neft-qaz sahəsi müəssisələrinin davamlı inkişafının idarə edilməsi səmərəliliyinin aparılmış təhlili və qiymətləndirilməsi tədqiqatın müəllifinə onun təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş bir sıra təkliflər hazırlamağa imkan vermişdir.

Bu təkliflərdən biri də sənayedaxili texnoloji zəncirlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin və dayanıqlığının artırılması hesabına əsas fondların, investisiya və innovasiya ehtiyatlarının rasional istifadəsini, istehsalatınardıcıl diversifikasiyasını, proqramlaşdırılan inkişafın tam miqyaslı sisteminə keçidi, sahə müəssisələri fəaliyyətinin qiymətləndirmə meyarlarının köklü yenidən baxılmasını, dayanıqlı inkişafın indikativ proqramlaşdırma sistemlərinin tətbiqini, sabit inkişaf mexanizminin maliyyə alətlərinin stimullaşdırıcı transformasiyasını təmin edən təşkilati strukturların islahatı və şaquli və üfüqi inteqrasiya sistemlərinin formalaşdırılmasıdı.

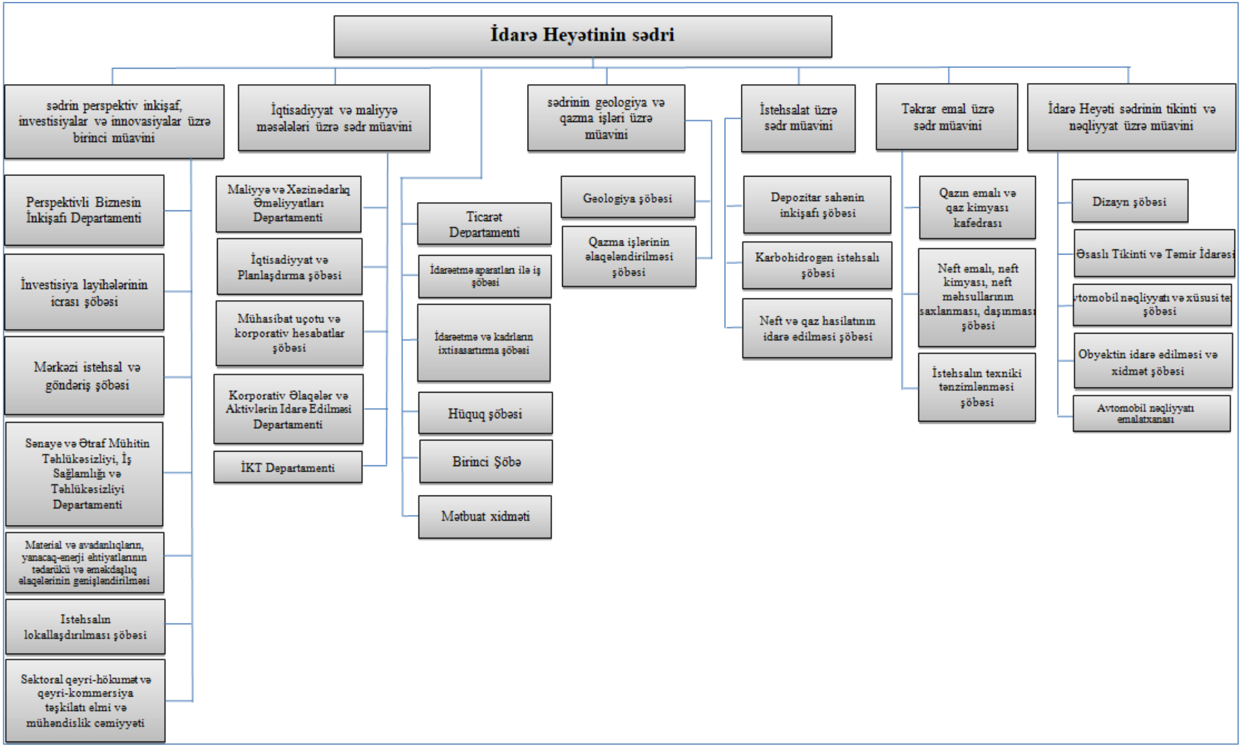

Şək. 2. "Özbəkneftqaz" SC-in İdarə Heyətinin Sədrinə birbaşa tabe olan bölmələrin təklif olunan strukturu (tədqiqat əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi metodları və meyarlarının təkmilləşdirilməsi həm də ona görə aktualdır ki, 2016-cı il yanvarın 1-dən Özbəkistan Respublikasının əksər müəssisələri yuxarıda qeyd olunan göstəricilər sisteminin köməyi ilə fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə keçiblər (ƏFG).

"Özbəkneftqaz" SC-in və Özbəkistanın neft-qaz və geologiya işçiləri peşə ittifaqının Respublika şurasının 22 noyabr 2016-cı il tarixli 84/6-2 «c» saylı əmr-qərarı ilə, Özbəkistan Respublikası Dövlət Rəqabət Komitəsinin 7 iyul 2016-cı il tarixli 3256/02-39 saylı və 4 sentyabr 2016-cı il tarixli, 01/05-1464 saylı izahatlarına əsasən, əsas səmərəlilik göstəricilərinin müəyyən edilməsi və onların xüsusi çəkiləri ilə bağlı təkliflər baxılmaq üçün səhmdar cəmiyyətlərinin Müşahidə Şuralarına təqdim edilmişdir. Onların təməlinə elə bir prinsip qoyulmuş və ondan ibarət idi ki, həm əsas, həm də əlavə ƏFG-lərin xüsusi çəkilərinin cəmi 200% (100% və 100%) təşkil edir, yekun isə orta arifmetik (orta ölçülmüş) qiymət, yəni – 100% (100+100):2 kimi çıxarılır. Faktiki inteqral səmərəlilik əmsalı (İSƏ) eyni şəkildə hesablanmalıdır: əsas və əlavə ƏFG üzrə İSƏ-ın orta arifmetik qiyməti.

Ümumilikdə "Özbəkneftqaz" SC-ə beynəlxalq standartlar üzrə maliyyə hesabatına keçiddən sonra daxil edilən 5 ƏFG-dən və 21 ƏFG-dən ibarət siyahı təqdim edilmişdir, o cümlədən onların sırasında yekunlaşdırıcı – 14%, istehsalat – 48% və səmərəlilik göstəricilər – 38%. Əsas ƏFG-in payına (hələ ki istifadə edilməyən 5 ƏFG nəzərə alınmadan) 62%, və buna müvafiq olaraq, 38% – əlavələrin payına düşür.

Xüsusi çəkilərin 13 əsas ƏFG-yə görə bölüşdürülməsi göstərilən əmrlə bütün səhmdar cəmiyyətləri üçün eyni olması təklif edilmişdir: beynəlxalq standartlara keçiddən sonra daxil edilən 5 ƏFG, – 2% ilə (cəmi 10%); aktivlərin rentabelliyi – 15%; mütləq likvidlik, maliyyə müstəqilliyi və örtmə (ödəmə qabiliyyəti) əmsalları – 12% ilə; kreditor və debitor borclarının dövriyyə müddəti – 12% ilə; debitor borcların azalma göstəricisi – 10%; dividend verimi – 5%.

"Uzneftqazdobıça" SC istisna olmaqla, bütün səhmdar cəmiyyətləri üçün əlavə ƏFG-lərin sayı 13, adı çəkilən şirkət üçün isə - 19 olub. Bu göstəricilərin xüsusi çəkiləri də bir qədər fərqli idi. 2020-ci il üçün, müəllif hesablamalarının göstərdiyi kimi, ƏFG-lərin

istifadəsinin təhlili orta İSƏ əsasında səhmdar cəmiyyətlərinin icra orqanının fəaliyyətinin səmərəliliyi haqqında aşağıdakı nəticələr çıxarmağa imkan verir (Əlavə 2-7).

Səhmdar cəmiyyətlərində və ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərində onların fəaliyyətinin və icra hakimiyyəti orqanının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün əsas fəaliyyət göstəriciləri sistemindən istifadənin təhlili zamanı, fikrimizcə, bir sıra çatışmazlıqlar müəyyən edilmişdir.

ƏFG-lər tamamilə konkret bölmənin fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən asılı olmalıdır. Dünya təcrübəsinin tövsiyyə etdiyi kimi, göstəricilərin sayı müəyyən edilərkən, fikrimizcə, “10/80/10” qaydasından istifadə edilməlidir.

Demək olar ki, bütün səhmdar cəmiyyətlərində ƏFG-lərin sayı 21-dən çoxdur və bunu nəzərə alsaq, onların xüsusi çəkiləri “toza dönmüşdür”. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün səhmdar cəmiyyətləri kreditor borclarının dövriyyə müddətinin azalması və debitor borclarının dövriyyə müddətinin azalması kimi əsas ƏFG-lərlə bağlı göstəriciləri yerinə yetirmirlər. Yalnız "Uznefteprodukt" və "Uzneftegazstroyinvest" SC üçün debitor borclarının azaldılması üzrə tapşırıqların yerinə yetirilməsi gözlənilir.

“Debitor borclarının azaldılması tapşırığının yerinə yetirilməsi” kimi göstəricinin hesablanması üçün təklif olunan düsturun düzgünlüyü şübhələr yaradır, çünki debitor borclarının məbləği gündəlik dəyişir və bir borclu borcunu heç olmasa qismən ödəyirsə, digər borc yarana bilər və bu həmişə belədir. Debitor borclarının azaldılması üzrə proqnozun balans məlumatlarına əsasən azalma göstəriciləri ilə sadə müqayisəsi real vəziyyəti əks etdirmir.

Yuxarıdakı məlumatlardan da göründüyü kimi, “Uzneftqazmaş” SC-dən başqa, heç bir səhmdar cəmiyyəti debitor borclarının azaldılması tapşırığını yerinə yetirməmiş və nəticədə həm debitor, həm də kreditor borclarının dövriyyəsi səngimişdir. Və bu problemin həlli dövlət səviyyəsində tədbirlərin görülməsini tələb edir.

2020-cı ilin yekunlarına görə 5 əsas göstərici nəzərə alınmaqla inteqral səmərəlilik əmsalının müəyyən edilməsi problemlərindən biri də Özbəkistanda mühasibat uçotunun milli mühasibat uçotu standartlarına (MMUS) uyğun aparılması ilə əlaqədar onların

hesablamalarının mürəkkəbliyidir, çünki bu standartlar hələ dəyişmir, onların hesablanması üçün tövsiyə olunan düsturlar isə xərclərin fərqli tərkibinə əsaslanır (Əlavə 8).

NƏTİCƏ

Neft-qaz sənayesi müəssisələrinin davamlı inkişafının idarə edilməsinin səmərəliliyinin aparılmış təhlili və qiymətləndirilməsi onun təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş bir sıra təkliflərin hazırlanmasına imkan vermişdir:

1. Təşkilati strukturların islahatı və şaquli və üfüqi inteqrasiya sistemlərinin formalaşdırılması, onun mühüm istiqaməti idarəetmənin təşkili nöqteyi-nəzərindən maliyyə-sənaye qrupları (MSQ) kimi görünə bilən sənaye müəssisələrinin şaquli və üfüqi inteqrasiyasını təmin etməkdir. O, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, əmtəə və xidmətlər bazarının genişləndirilməsinə, istehsalın səmərəliliyinin və dayanıqlığının artırılmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönəldilmiş investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün texnoloji və iqtisadi inteqrasiya məqsədi ilə hüquqi şəxslərin təşkilati birliyinin formasıdır;

2. Dinamik idarəetmə elementləri tamamilə proqramlaşdırıla bilən inkişaf idarəetməsinə əsaslanır;

3. Sənayenin inkişafının səmərəliliyinin yeni proqramlaşdırıla bilən göstəricilərindən istifadə, onun dayanıqlığı və maliyyə sabitliyini təmin etmək;

4. Autsorsinqdən istifadə, yəni bir şirkət tərəfindən istehsalın və ya biznes proseslərinin bir hissəsinin bu sahədə ekspert olan digər şirkətə təhvil verilməsi;

5. Neft-qaz sektorunun və bütövlükdə bütün iqtisadiyyatın inkişaf perspektivlərini nəzərə alaraq, “Özbəkneftqaz” SC-nin idarəetmə strukturunun sonrakı təkmilləşdirilməsi aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəldilməlidir:

I. sahə səviyyələrinə:

a) karbohidrogenlərin geoloji kəşfiyyatı üzrə müasir texnologiyaların tətbiqi bu sahədə, xammal istehsalının artım tempini üstələyən işlərin tempini təmin etmək üçün (1,5 əmsalı ilə);

b) karbohidrogenlərin hasilatı üçün müasir texnologiyaların

tətbiqi, onların çıxarılma səviyyəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi, dərin və mürəkkəb quyulardan hasilat texnologiyalarının mənimsənilməsi, hasilat zamanı itkilərin azaldılması; в) şist neftinin geoloji kəşfiyyatı və hasilatı üçün müasir ekoloji cəhətdən təhlükəsiz texnologiyaların tətbiqi, bu məqsədlər üçün MBS əsasında təcrübəli xarici şirkətlərin cəlb edilməsi;

c) ilk növbədə neft və qaz emalı bazasında yüksək əlavə dəyərə malik istehsalatların xüsusi çəkisimim artımı istiqamətində sahənin sürətli struktur modernləşdirilməsinin təmin edilməsi;

d) bütün istiqamətlərdə, o cümlədən müasir informasiya texnologiyaları və proqramlarının geniş tətbiqi, maliyyə axınlarına nəzarət və optimallaşdırılması ilə bağlı idarəetmə əlaqələrinin gücləndirilməsi yolu ilə sənayenin istehsalat və iqtisadi səmərəliliyinin artırılması;

e) yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması.

II. səhmdar cəmiyyətləri səviyyəsində:

Qarşıya qoyulmuş vəzifələrə uyğun olaraq “Özbəkneftqaz” SC-nin təşkili və idarə edilməsinin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə təklif olunur:

Geoloji kəşfiyyat, neft və qaz hasilatı, tikinti və sənaye maşınqayırması sahələrində sənaye idarəçiliyinin üçpilləli strukturu ləğv edilsin və “Özbəknefteqaz” SC və “Uzneftqazdobıça” SC, habelə onların bölmələrinin buraxılması yolu ilə ikipilləli edilsin. İstehsalatın idarə edilməsi funksiyaları holdinq daxilində müvafiq şöbəyə ötürülsün. Qalan hissələrdən servis səhmdar cəmiyyəti yaradılsın.

Qazın nəqli, o cümlədən neft emalı və neft məhsullarının satışı məsələlərində üçpilləli idarəetmə strukturu saxlanılsın. Belə ki, “Uztransqaz” SC və “Uznefteprodukt” ASC idarəetmə strukturları kimi öz fəaliyyətlərini mövcud rejimdə davam etdirəcəklər ki, bu da onların istehsalat fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Əsas fəaliyyət göstəriciləri sisteminin tədqiqi yerinə yetirilərkən aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

- Müəssisələrin fəaliyyət səmərəliliyi dedikdə, iqtisadi fəaliyyətin nəticəsinin onun həyata keçirilməsi xərclərinə (məsrəflərinə) nisbəti başa düşülür;

- İdarəetmənin və ümumən müəssisələrin fəaliyyət səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin məqsədi - müəssisələrin fəaliyyəti və onların ehtiyatlardan istifadəsinin səmərəliliyi məqsədləri nə dərəcədə yerinə yetirilir və bu zaman ən yüksək mümkün iqtisadi səmərəyə nail olunurmu - sualına cavab almaqdan ibarətdir;
- Müəssisələrin fəaliyyət səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin əsas üsulu onu xarakterizə edən göstəricilər sisteminin dinamikasının təhlilidir;
- Müəssisələrin iş səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi sistemi şirkətin strateji planları, mövcud vəziyyət və arzu olunan nəticələrə nail olmaq üçün həll edilməli olan vəzifələr arasında əks əlaqə yaratmağa kömək edir;
- Əsas fəaliyyət göstəriciləri - strateji və taktiki məqsədlərə çatmaqda təşkilata kömək edən bölmənin (müəssisənin) fəaliyyət göstəriciləridir. Əsas fəaliyyət göstəricilərinin istifadəsi təşkilata öz vəziyyətini qiymətləndirmək və strategiyanın həyata keçirilməsini qiymətləndirməyə kömək etmək imkanı verir.

Dissertasiya mövzusu üzrə müəllifin aşağıdakı əsərləri nəşr olunmuşdur:

1. Ивонина И.Э., Хамроева И.Н., Каримов М.К., Акбаров Б. Совершенствование системы оперативного управления основными фондами и контроля за их использованием // Материалы II республиканской научно- техническая конференция «Проблемы бурения, заканчивания и капитального ремонта» Ташкент-2012.

2. Хамроева И.Н., Каримов М.К. Математические модели оптимизации процессов управления основными производственными фондами. // II Республиканская научно-техническая конференция «Проблемы бурения, заканчивания и капитального ремонта скважин» 25-26 сентябрь Ташкент-2012.

3. Хамроева И.Н., Каримов М.К. Международное сотрудничество нефтегазовой отрасли и его перспективы. // «Ўзбекистон Республикасида молиявий институтларнинг инвестицион фаоллигини янада жадаллаштиришнинг долзарб

масалалари» Республика илмий-амалий конференцияси материаллари 2013 йил 3 май. Тошкент-«Молия»-2013.

4. Каримов М.К., Хамроева И.Н. Перспективы внедрения передовых технологий, обеспечивающих устойчивое развитие нефтегазовой отрасли Узбекистана. // Российский научно-технический журнал «Наука и Технологии в промышленности», 3-4/2016 г.

5. Каримов М.К., Сафаров Г.А. Формирование и тенденции развития корпоративного управления нефтегазовой отрасли Узбекистана для обеспечения её устойчивого развития. // Московский научно-экономический журнал «Проблемы экономики и управления нефтегазовым комплексом», №7, Июль 2017 г.

6. Каримов М.К., Сафаров Г.А. Совершенствование корпоративного управления в нефтегазовой отрасли Узбекистана . Сборник докладов и тезисов II Международной научно – технической конференции ИННОВАЦИОННЫЕ РАЗРАБОТКИ В СФЕРЕ ХИМИИ И ТЕХНОЛОГИИ ТОПЛИВ И СМАЗЫВАЮЩИХ МАТЕРИАЛОВ 19-20 октября 2017 г.

7. T. Azamov, N. Rajabov, M. Karimov Prognization of quality characteristics of production of ceramics production // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Vol. 66, p-ISSN: 2308-4944 (print), DOI: 10.15863/TAS. http://s-o-i.org/1.1/TAS-10-66-50.

8. Каримов М.К. Зарубежные модели корпоративного управления и возможности их применения в Республики Узбекистан // Нефтяное хозяйство Азербайджана, Баку, №11, 2018г.

9. Юлдашев Н., Ивонина И.Э., Хамроева И.Н., Каримов М.К. Использование инновационного потенциала и проблемы инновационного развития на предприятиях нефтегазовой отрасли Узбекистана // Научно – технический «Узбекский журнал Нефти и газа». Специальный выпуск. Ташкент, май-2019.

10. M.Karimov, I.Khamroeva Use of innovative potential and problems of innovative development at the enterprises of the oil and

gas industry of Uzbekistan // RELIGACION. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades. Vol. 4. ISSN 2477-9083. №19, 2019. http://revista.religacion.com/index.php/religacion/article/view/456/433.

11. М.К. Каримов, И.Н. Хамроева Развивая и поддерживая дух творчество // ИНДУСТРИЯ инженерная газета. №10, 2019.

12. Хамроева И.Н., Каримов М.К., Сафаров Г.А. Формирование системы корпоративного управления нефтегазовой отрасли Узбекистана в целях обеспечения её устойчивого развития // Сборник докладов и тезисов III Международной научно – технической конференции ИННОВАЦИОННЫЕ РАЗРАБОТКИ В СФЕРЕ ХИМИИ И ТЕХНОЛОГИИ ТОПЛИВ И СМАЗЫВАЮЩИХ МАТЕРИАЛОВ 19-20 сентября 2019 года.

13. Каримов М.К., Закиров А.А. Факторы сбережение ресурсов нефтегазовой промышленности Республики Узбекистан // Энергоресурсоэффективные экологические безопасные технологии и оборудование. Сборник научных трудов Международной научно-технического симпозиума «Вторые Международные Косыгинские чтения, приуроченные к 100-летию РГУ имени А.Н. Косыгина» Том 1. 2019 год. https://www.eeste.org/Conference_proceedings_V.1.pdf.

14. Ивонина И.Э., Хамроева И.Н., Каримов М.К., Юсупходжаева Ф.З. Формирование стратегических направлений инновационного развития нефтегазовой отрасли Узбекистана // Энергоресурсоэффективные экологические безопасные технологии и оборудование. Сборник научных трудов Международной научно-технического симпозиума «Вторые Международные Косыгинские чтения, приуроченные к 100-летию РГУ имени А.Н. Косыгина» Том 2. 2019 год.
https://www.eeste.org/Conference_proceedings_V.2.pdf.

15. Закиров А.А., Закиров А.А., Отто О.Э., Хамроева И.Н., Каримов М.К. Управление нефтегазовыми ресурсами Республики Узбекистан // Монография. У 67. Управление нефтегазовыми ресурсами Республики Узбекистан. – Т.: «Fan va texnologiya», 2019, 268 стр.

16. Хамроева И.Н., Каримов М.К., Юсупходжаева Ф.З. Основа управление инвестиционными проектами // Материалы совместной Республиканской конференции (II Республиканская научно-техническая конференция молодых ученых и специалистов и отраслевая научно-практическая конференция) Привлечения инвестиций – основа перехода всех сфер деятельности нефтегазовой отрасли на путь инновационного развития. Ташкент 21-22 ноября 2019г.

17. Karimov M., KHamroeva I., Ivonina I. IMPROVEMENT OF MANAGEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF OIL AND GAS INDUSTRY OF UZBEKISTAN // NOVATEUR PUBLICATIONS International journal of innovations in engineering research and technology (IJIERT): ISSN №2394-3696 VOLUME 7, ISSUE 5, May-2020 Page No.: 102-112. https://repo.ijiert.org/index.php/ijiert/article/view/429.

18. М.К. Каримов Ўзбекстоннинг нефть-газ тармоғини барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида унда корпоратив бошқарув тизимини шакллантириш // Корпоратив ва лойиха бошкаруви: жорий холат, муаммолар ва замонавий механизмлари халкаро илмий-амалий онлайн конференция материаллари. 2021.

Dissertasiyanın müdafiəsi “18” fevral 2022-ci il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında www.unec.edu.az yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “18” yanvar 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 28.12.2021. Kağızın formatı: 60x84 1/16.
Sifariş 11/01. Həcmi 1 ç.v. (36943 işarə)
Ofset kağızı Xerox C klass. Tiraj 100.

"AA – Poliqraf" istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Email: capevi@internet.ru / əlaqə üçün: (055)2012809